

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قرآن و زیبایی شناسی

حجة الاسلام دکتر حسن خرقانی

استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی

سرشناسه..... : خرقانی، حسن، ۱۳۴۸ -
 عنوان و نام پدیدآور..... : قرآن و زیبایی‌شناسی حسن خرقانی.
 مشخصات نشر..... : مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۹۱.
 مشخصات ظاهری..... : ۲۸۸ص.
 فروست..... : سلسله مباحث زیبایی‌شناسی قرآن: ۱.
 شابک..... : 978-964-7673-90-7 : ۷۵۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست‌نویسی..... : فیا
 یادداشت..... : کتابنامه ص ۲۷۷ - ۲۸۸.
 موضوع..... : زیبایی‌شناسی در قرآن
 موضوع..... : زیبایی‌شناسی
 شناسه افزوده..... : دانشگاه علوم اسلامی رضوی
 رده‌بندی..... : ۱۳۹۱ع ۴/۹۷/۱۳۹۱
 رده‌بندی دیگری..... : ۲۹۷/۱۵۶
 شماره کتاب‌شناسی ملی..... : ۲۷۹۶۱۰۵

قرآن و زیبایی‌شناسی

نویسنده: حجه الاسلام دکتر حسن خرقانی
 ارزیاب علمی: حجه الاسلام دکتر جواد ایروانی

ویراستار: سیدجلال قاسمی مرعشی
 طراح جلد: آیه‌های خاص - ورودی

چاپ اول: خرداد ۱۳۹۱
 شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
 قیمت: ۷۵۰۰۰ ریال

حروفچینی و صفحه‌آرایی: محمود رسولی
 مدیر اجرایی پژوهش و ناظر چاپ: علی اصغریار
 چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

مرکز توزیع

مشهد مقدس: حرم مطهر، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی
 صندوق پستی: ۹۱۷۳۵ - ۹۱۷۳۵ تلفن و دورنگار: ۰۵۱۱-۲۲۳۶۸۱۷

www.razaavi.ac.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۱
مقدمه.....	۱۳

فصل یکم

دانش زیبایی‌شناسی و گذری بر پیشینه و نگره‌های آن

(۷۸ - ۱۷)

دانش زیبایی‌شناسی.....	۱۹
پیشینه زیبایی‌شناسی و نگره‌های آن.....	۲۲
۱. زیبایی‌شناسی در یونان باستان.....	۲۳
الف: پیش از افلاطون.....	۲۳
ب: زیبایی و هنر نزد افلاطون.....	۲۴
ج: زیبایی و هنر نزد ارسطو.....	۲۶
د: زیبایی نزد فلوطین.....	۲۸
۲. زیبایی‌شناسی در قرون وسطا.....	۳۰
۳. قرن هجدهم و آغاز زیبایی‌شناسی نوین.....	۳۱

۳۳	۴. تجربه گرای
۳۹	۵. کانت
۴۳	۶. هگل
۴۶	۷. جنبش زیبایی‌گرایی
۴۸	۸. صورت گرای
۵۳	۹. عمل‌گرایی
۵۶	۱۰. بیانگری
۶۲	۱۱. پسادریسم
۶۶	پسادریسم و فلسفه هنر
۶۷	بحث بر سر تفکر و ارزیابی
۶۹	زیبایی‌شناسی از منظر اسلام و اندیشمندان مسلمان
۷۲	تردیدهایی در باب وجود زیبایی‌شناسی اسلامی و پاسخ آن
۷۷	سنجش میان زیبایی‌شناسی قرآن و دانش زیبایی‌شناسی

فصل دوم

مفهوم‌ها و موضوع‌های زیبایی‌شناسی

(۷۹ - ۱۳۰)

۸۱	زیبایی
۸۱	۱. چیستی زیبایی
۸۵	۲. واژگان هم‌حوزه با زیبایی
۸۶	۳. سنجش زیبایی با مفهوم‌های نزدیک به آن
۸۶	الف: زیبایی و حقیقت

۸۷.....	ب: زیبایی و خوبی
۸۹.....	ج. زیبایی و لذت
۹۱.....	د. زیبایی و سودمندی
۹۳.....	۴. انواع زیبایی
۹۳.....	۵. اصول و نشانه‌های زیبایی
۹۴.....	وحدت در کثرت
۹۵.....	الف. هماهنگی اجزا
۹۵.....	ب. تناسب
۹۶.....	ج. توازن
۹۶.....	د. تحول و سیر تدریجی
۹۷.....	هـ. تکرار
۹۷.....	و. تقویت و تمرکز
۹۸.....	ز. تضاد
۹۸.....	بیان‌ها و نقدهایی چند درباره‌ی نشانه‌های زیبایی
۱۰۱.....	۶. عینی یا ذهنی بودن زیبایی
۱۰۵.....	۷. عوامل اثرگذار در حکم به زیبایی
۱۰۷.....	۸. تجربه‌ی زیبایی شناختی
۱۱۰.....	۹. نگرش زیبایی شناختی
۱۱۲.....	والایی و شکوهمندی
۱۱۵.....	زشتی
۱۱۹.....	هنر
۱۱۹.....	۱. چیستی هنر
۱۲۲.....	۲. طبقه‌بندی هنرها و سلسله‌مراتب آنها

- ۱۲۴ ۳. هدفها و کارکردهای هنر.
- ۱۲۴ الف. نظریه‌های لذت پرستانه هنر.
- ۱۲۵ ب. هنر، وسیله درک حقیقت یا معرفت.
- ۱۲۵ ج. هنر، وسیله بهبود اخلاق.
- ۱۲۶ ۴. دین و هنر.

فصل سوم

مفهوم‌ها و نگره‌های زیبایی‌شناختی در قرآن

(۲۱۶ - ۱۳۱)

- ۱۳۳ رابطه قرآن کریم و زیبایی‌شناسی.
- ۱۳۵ واژه‌شناسی زیبایی در قرآن کریم.
- ۱۳۶ ۱. جمال.
- ۱۳۷ ۲. حُسن.
- ۱۴۲ ۳. زینت.
- ۱۴۳ ۴. حلیه.
- ۱۴۴ ۵. بهجت و نصرت.
- ۱۴۴ ۶. زخرف.
- ۱۴۵ ۷. تسویل.
- ۱۴۵ ۸. حَبک.
- ۱۴۶ ۹. تَبَرَج.
- ۱۴۶ ۱۰. اعجاب.
- ۱۴۷ ۱۱. طَیْب.

۱۴۸	تفاوت میان واژگان زیبایی در قرآن.....
۱۴۹	پدیده‌های زیبایی شناختی در قرآن.....
۱۵۰	۱. زیبایی انسان.....
۱۵۲	۲. زیبایی‌های طبیعت.....
۱۵۵	۳. زیبایی حیوانات.....
۱۵۶	۴. زیبایی آسمان.....
۱۵۸	۵. رنگ‌ها و نور.....
۱۶۱	۶. زیبایی‌های بهشتی.....
۱۶۴	۷. زیبایی‌های معنوی و اخلاقی.....
۱۶۷	۸. زیبایی‌های هنری در قرآن کریم.....
۱۶۹	آثار باشکوه تاریخی در قرآن کریم.....
۱۷۰	الف. بناهای سنگی قوم عاد.....
۱۷۱	ب. بناهای سلیمان.....
۱۷۲	ج. سد مأرب.....
۱۷۳	د. سد ذوالقرنین.....
۱۷۵	ابزارهای زیبا سازی.....
۱۷۷	نشانه‌های زیبایی از منظر قرآن کریم.....
۱۷۸	۱. تناسب و توازن.....
۱۷۹	۲. چینش منظم.....
۱۸۰	۳. تنوع و تضاد.....
۱۸۲	۴. پیراستگی از عیب‌ها.....
۱۸۳	خداوند، سر چشمه همه زیبایی‌ها.....
۱۸۹	حسن آفرینش و مقصود بودن زیبایی در آن.....

زیبایی دوستی در اسلام	۱۹۲
عینی یا ذهنی بودن زیبایی از دیدگاه قرآن	۱۹۵
کارکردهای زیبایی از نگاه قرآن	۱۹۹
الف. کارکرد اعتقادی زیبایی	۲۰۰
ب. زیبایی صحنه آزمون انسان	۲۰۳
بازتاب زر و زیورهای دنیوی در نفس انسان	۲۰۵
الف. آثار مثبت زیبایی	۲۰۵
ب. آثار منفی زیبایی	۲۰۷
زینت‌های پوسالی و شیطانی	۲۱۲

فصل چهارم

زیباشناسی قرآن

(۲۵۹ - ۲۱۲)

قرآن، زیباترین و هنری‌ترین سخن	۲۱۹
زیبایی‌های قرآن	۲۲۱
۱. زیبایی‌های معنایی	۲۲۳
۲. زیبایی‌های بیانی	۲۳۲
نگاهی زیباشناسانه به آیه‌هایی از قرآن مجید	۲۳۳
والایی و شکوهمندی قرآن	۲۳۸
پیشینه زیبایی‌شناسی قرآن	۲۴۲
۱. آثار ادبی - قرآنی	۲۴۳

۲۴۵	۲. اعجاز قرآن.....
۲۴۷	۳. زیباشناسی اسلوبها و اجزای بیانی قرآن.....
۲۵۰	۴. زیبایی و هنر در قرآن.....
۲۵۲	۵. تفسیرهای زیباشناسانه قرآن.....
۲۵۴	زیباشناسی سخن اهل بیت علیهم السلام
۲۶۰	چکیده و نتیجه آنچه در کتاب گذشت.....
۲۷۷	فهرست منابع.....

سخن ناشر

رشد و بالندگی بشر، وابسته به همراه شدن با مکتب وحی و گام نهادن در صراط مستقیم کتاب الهی است. کتاب هدایتی که افزون بر بلندای معنا، در ساحت رسایی و زیبایی لفظ نیز بی همتاست؛ هم خود زیباست و هم نمایشگر زیبایی‌های مادی و معنوی.

هر چند کسی را یارای پاسخگویی به هم‌آورد طلبی قرآن نیست و نمی‌تواند مانند آن را بیاورد، لیک می‌تواند به دعوت قرآن پاسخ گوید و در آموزه‌ها و زیبایی‌های آن بیندیشد. از این رو، از صدر نخست، قرآن پژوهان و ادیبان بسیاری به شناخت ظاهر و باطن قرآن پرداخته و در سایه آن علوم را پدید آورده‌اند. در عصر حاضر، با توجه به میراث فکری عالمان مسلمان و دانش‌های جدید، دانشی نو با عنوان «زیباشناسی قرآن» را می‌توان معرفی کرد که ارائه کننده نظامی از زیبایی‌های آن باشد.

در راستای شناخت بهتر قرآن و بهره‌وری از اقیانوس بی‌کران آن، دانشگاه علوم اسلامی رضوی توجه ویژه‌ای به رشته علوم قرآن نموده و بستری مناسب برای پرورش استعدادهای درخشان در این حوزه فراهم آورده است.

کتاب پیش رو، دفتر نخست از «سلسله مباحث زیباشناسی قرآن» است که در دستور نشر مرکز پژوهش دانشگاه قرار گرفت. امید آن که مقبول افتد و از راهنمایی

و نکته سنجی‌های خوانندگان ارجمند بهره ببریم. این مجموعه به قلم فرهیخته ارجمند حجت‌الاسلام دکتر حسن خرقانی است که در بستر تجربه سال‌ها تحقیق در حوزه علوم قرآن در این دانشگاه فراهم آمده و از راهنمایی‌های اساتید زبده این فن غنا یافته است.

در پایان، شایسته است از کلیه کسانی که در به ثمر نشستن این اثر سهمی داشته‌اند، به‌ویژه واحد نشر دانشگاه، تشکر و قدردانی نمایم.

مرکز پژوهش

دانشگاه علوم اسلامی رضوی

مقدمه

زیبایی، رویه دلکش کتاب هستی است که آن را برای انسان جذاب و دل‌پسند و سختی‌هایش را قابل تحمل ساخته است. در این میان، خود انسان نیز در زندگی به دنبال زیبایی و زیباسازی است و با آراستن خود و محیط پیرامونش و پدید آوردن آثار هنری به دنبال افزودن ساختن این جذابیت‌ها و لذت‌هاست. اهمیت زیبایی و هنر به پیدایش مباحث و سرانجام دانش‌هایی در باره آن انجامیده است که در زیبایی‌شناسی به گونه‌ای به هم پیوند می‌خورند دانشی که با شاخه‌های گوناگون خود در حال رشد و گسترش است.

از دیگر سوی، آن که پدید آورنده این همه زیبایی است، برای راهنمایی انسان نیز زیباترین کتاب را فرو فرستاده است تا او را به سوی زیبایی‌های فناپذیر ابدی رهنمون باشد. پس آن کتاب نمی‌تواند جهان‌بینی و حیاتی در باره زیبایی را فروگذار کرده باشد. قرآن کریم هم پدیده‌ای شگفت و زیبا در عالم ادب و هنر است و هم گویای بینشی الهی در باب زیبایی و زیبایی‌شناسی.

نگاشته‌ای که پیش‌روست، کاری است میان رشته‌ای و کوششی است در شناساندن زیبایی و زیبایی‌شناسی از یک سو، و شناساندن معارف قرآنی در باب زیبایی و خود قرآن به عنوان جلوه‌ای از زیبایی از سوی دیگر.

این اثر، نخستین حلقه از سلسله آثاری است که نگارنده با عنوان «زیباشناسی قرآن» تقدیم می‌دارد و شاید در آمدی باشد بر آن. برخی دیگر از آثار این مجموعه نیز در حال آماده شدن است.

این پژوهش در چهار فصل سامان دهی شده است. فصل یکم و دوم آن به دانش زیبایی‌شناسی مربوط می‌گردد و دو فصل دیگر در حوزه علوم و معارف قرآن جای می‌گیرد.

فصل نخست، به تعریف زیبایی‌شناسی و پیشینه آن و نیز دیدگاه‌های زیباشناسان و مکتب‌های مختلف زیبایی‌شناسی می‌پردازد و گزارشی در این باب به دست می‌دهد. در این بخش، پس از آشنایی با دانش زیبایی‌شناسی، پیشینه آن از یونان باستان، و دیدگاه‌های فلاسفه‌ای چون افلاطون، ارسطو و فلوپین آغاز می‌شود. سپس گذری بر نگرش‌های زیبایی‌شناختی سنت آوگوستین و توماس آکویناس در قرون وسطا خواهیم داشت.

زیبایی‌شناسی نوین از قرن هجدهم شروع می‌شود و تا حال حاضر امتداد دارد. در این بخش، به مهم‌ترین فیلسوفان زیباشناس و مکتب‌های مهم زیبایی‌شناسی می‌پردازیم که مباحثی چون تجربه‌گرایی، کانت، هگل، جنبش زیبایی‌گرایی، پراگماتیسم، بیانگری و پسا مدرنیسم را شامل می‌شود. این فصل به زیبایی‌شناسی از منظر اسلام و متفکران مسلمان پایان می‌یابد. در آنجا می‌خواهیم بگویم که براساس اسلام و قرآن می‌توان نظام خاصی در زیبایی‌شناسی طراحی کرد تا پاسخ‌گوی نیازهای فکری و عملی بشر در این عرصه باشد.

فصل دوم، به بررسی مفاهیم و موضوع‌های زیبایی‌شناسی می‌پردازد. این فصل، مکمل فصل پیشین است. در این فصل، پنج واژه: زیبایی، شکوهمندی، زشتی، هنر و زیبایی‌شناسی شرح و تبیین گردیده است و در ذیل هر یک، موضوع‌هایی مربوط به آن طرح و بررسی شده است؛ از جمله در ذیل زیبایی، به عینی یا ذهنی بودن زیبایی، عوامل اثرگذار در زیبایی، اصول و نشانه‌های زیبایی، تجربه و نگرش زیبایی‌شناختی و در ذیل هنر، به چیستی هنر، طبقه‌بندی و سلسله مراتب هنرها، هدف‌ها و کارکردهای آنها و دین و هنر پرداخته شده است.

در حال حاضر، آثار مناسب در باب زیبایی‌شناسی که این دانش را به صورت گویا و جامع بشناسانند، در زبان فارسی، بسیار اندک است. در آثار موجود نیز انسان

مطلوب خود را به دشواری ممکن است بیابد. تخصصی بودن و ناآشنایی با زبان و اصطلاحات برخی کتاب‌ها و ترجمه‌های متفاوت و نارسای بعضی دیگر از آثار نیز از دشواری‌های این رشته است. نویسنده برای آشنایی با زیبایی‌شناسی و تنظیم این دو فصل، وقت زیادی را صرف، و آثار بسیاری را در زبان فارسی و عربی و گاه انگلیسی، مطالعه کرده است. در میان آثار موجود، از «دانش‌نامه زیبایی‌شناسی» فرهنگستان هنر، بهره بیش‌تری بردم و آن را بهتر یافتم. از این رو، تلاشم بر این بوده است که بتوانم آنچه را مناسب و سودمند یافته‌ام و امید دارم در راستای کار زیبایی‌شناسی قرآن قرار گیرد، به صورت نظام‌مند در اختیار خوانندگان قرار دهم. بر حسب آگاهی اندک خود، چنین تصور می‌کنم، برای آنان که بخواهند با این دانش آشنا شوند، این دو فصل بسیار مناسب خواهد بود.

فصل سوم در باره مفهوم‌ها و نگاره‌های زیبایی شناختی در قرآن کریم است. این فصل در عین آن که کاری میان رشته‌ای به شمار می‌آید، معارفی و موضوعی نیز هست، به گونه‌ای که آن را می‌توان تفسیری موضوعی در زمینه زیبایی در قرآن محسوب کرد. در این فصل، ابتدا مقدمه‌ای در باره رابطه قرآن کریم و زیبایی‌شناسی، آورده‌ایم، سپس به واژه شناسی زیبایی در قرآن کریم پرداخته‌ایم که بیش از ده واژه را در بر گرفته، مهم‌ترین آنها سه واژه «جمال»، «حسن» و «زیبت» است. سپس ضمن اشاره به پدیده‌های زیبایی شناختی در قرآن، زیبایی انسان، زیبایی‌های طبیعت و حیوانات، زیبایی آسمان، رنگ‌ها و نور، زیبایی‌های بهشتی، زیبایی‌های معنوی و اخلاقی و زیبایی‌های هنری در کتاب آسمانی قرآن بررسی شده است.

ابزارهای زیبا سازی و نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم، بحث دیگری است که در این فصل به آن پرداخته و تناسب و توازن، چینش منظم، تنوع و تضاد، و پیراستگی از عیوب به عنوان نشانه‌های زیبایی از منظر قرآن کریم یاد شده است. هم‌چنین اثبات می‌شود که خداوند، سر چشمه همه زیبایی‌ها بوده، زیبایی در آفرینش الهی منظور نظر قرار گرفته و اسلام نیز به آن اهمیتی ویژه داده است. در بحث عینی یا ذهنی بودن زیبایی از دیدگاه قرآن روشن خواهد شد که زیبایی مراتبی دارد و با

توجه به آن، گاه این زیبایی به خود اشیا برمی‌گردد و گاه در ذهن تصور کننده آن است. کارکردهای زیبایی از نگاه قرآن، تأثیرات مثبت و منفی آن بر نفس انسان و زینت‌های شیطانی و باطل، از دیگر موضوع‌های فصل سوم است.

فصل چهارم به قرآن کریم به عنوان موضوع زیبایی پرداخته و کاری قرآن شناسانه است. در ادامه نیز پیشینه زیبایی‌شناسی قرآن و مهم‌ترین آثار نگاشته شده در باره آن شناسانده شده است که خود انواعی گوناگون دارد. به دلیل پیوند قرآن و عترت، در پایان به زیباشناسی سخن امامان معصوم علیهم‌السلام اشاره‌ای خواهیم داشت.

در باره موضوع‌های این کتاب تا کنون مقاله‌هایی منتشر یا در همایش‌ها ارائه کرده‌ام که در غنای این اثر سهم داشته و عمده مطالب آنها پس از بازنگری، در این کتاب بازتاب یافته است. از جمله:

۱. مفاهیم زیبایی‌شناسی در قرآن، فصل‌نامه علمی پژوهشی مطالعات اسلامی، ش ۸۰، تابستان ۸۷.

۲. قرآن کریم، چشمه سار زیبایی‌شناسی، پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، ش ۳، تابستان ۸۸.

خداوند متعال را سپاس دارم که به این بنده موفق داد، زندگی علمی‌ام را در مسیر کتاب او قرار دهم؛ به ویژه آن که در در باب زیبایی‌هایش بیندیشم و بنگارم و درود بی‌پایان بر رسول گرامی اسلام؛ پیام‌آور وحی و اهل بیت پاکش؛ به ویژه مولایمان علی بن موسی الرضا علیه‌السلام که هر آنچه داریم، از این وجود با برکت اوست. کتاب حاضر را در کنار رساله دکترای (زیباشناسی قرآن) نگاشتم جا دارد که از استاد راهنمایم؛ حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی مهدوی راد و استاد مشاورم دکتر غلام‌حسین ابراهیمی دینانی یاد کنم و نیز خاطره استادم آية الله معرفت - رضوان الله تعالی علیه - را گرامی دارم که مرا به گام نهادن در مسیر شناخت قرآن و زیبایی‌هایش تشویق و یاری کرد.

نیز از دوستان خود در مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی که زحمات نشر این اثر را بر عهده گرفتند، سپاسگزارم.